

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 159.9.738.5

РИБАЛКА Валентин Васильович

*доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу педагогічної психології і психології праці
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України*

НАУКОВІ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ПЕРСОНОЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГА І ПЕДАГОГА

Наводяться наукові визначення особистості, запропоновані у період із другої половини дев'ятнадцятого до початку двадцять першого століття вітчизняними філософами, психологами, педагогами, та здійснюється ортономічний, контентно-частотний та антиномічний аналіз їхнього змісту з метою формування персонологічного мислення психологів і педагогів для покращення психолого-педагогічної роботи з учнівською молоддю.

***Ключові слова:** наукові визначення особистості, ортономічний, контентно-частотний і антиномічний аналіз, персонологічне мислення, психологи, педагоги, молодь*

Постановка проблеми. При підготовці статті ми враховували ту обставину, що особистість виступає у психології та педагогіці, у тому числі і практичній психології та соціальній педагогіці, центральною категорією, на основі якої будується її теоретичний категоріально-поняттєвий апарат і робочі поняття, методологія дослідження і практична робота психологів різноманітних служб. Завдяки цьому складається, зокрема, особистісно орієнтована парадигма наукової психології і педагогіки. Особливо важливо враховувати наукове розуміння особистості в

умовах конкретної психолого-педагогічної роботи з молоддю в системі освіти. У найширшому загальному плані йдеться про соціалізацію молоді, а в конкретному – про успішну роботу з дитиною як особистістю. У цьому зв'язку, ми розглядаємо соціалізацію за спеціалістами (див., зокрема «Психологічний словник» під ред. В.І. Войтка, К., 1982, с. 176) як «процес перетворення людини на суспільного індивіда, утвердження його як особистості, включення в суспільне життя як активної і дійової сили». Таке розуміння робить конче **актуальним** врахування особистісних ресурсів соціалізації учнів, практичними психологами й соціальними педагогами. Ці ресурси утворюють «особистісний потенціал» соціалізації, потенціал психічного розвитку дитини. Зрозуміло, що даний процес базується на поєднанні як зовнішніх, власне суспільних, так і внутрішніх, зокрема особистісних, ресурсів людини у процесі її соціалізації. Відповідно до цього явно недостатньо спиратися лише на особистісний підхід у соціалізації молоді. Потрібний, як ми побачимо далі, комплексний суспільно-особистісний підхід, який будується на поєднанні впливу конкретних соціальних інститутів і впливу самої особистості на хід власного психічного розвитку.

При цьому, якщо враховувати особистісний вплив на соціалізацію як з боку «соціалізаторів», так і «соціалізованих», то тут доцільно враховувати можливості основних компонентів структури особистості, приміром, її здатності до спілкування, мотивації, рис характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіології тощо [13]. Але можливий і такий погляд на структуру особистості, який базується на «сукупному визначенні» особистості, що здійснюється у свою чергу на основі наявності достатньої кількості таких визначень та певному узагальненні їх. Саме це передбачається **метою** даної статті – проаналізувати декілька десятків дефініцій особистості, знайти певні закономірності у побудові «сукупної формули» особистості, відтворити інтелектуальний шлях до них їхніх авторів та запропонувати відповідні рекомендації щодо покращення процесу соціалізації, психічного розвитку учнівської молоді для психологів і педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з точки зору висловлених міркувань свідчить про те, що доцільно та можливо розглянути розуміння особистості вітчизняними філософами, психологами і педагогами через аналіз визначень особистості, запропонованих у період з кінця ХІХ до початку ХХІ століття. Саме в цей період формувалися вітчизняні теорії особистості, кількість яких сягає, за нашими даними, більше 40 [1; 2; 3; 4; 4; 6; 7; 8; 9; 13; 15]. Відмітимо, що у 2012 році виповнилося якнайменше 125 років вітчизняній персонології, якщо взяти до уваги вихід у світ книги П.П. Вікторова «Учення про особистість як нервово-психічний організм». Випуск перший. – Москва: – Вид. К.Т. Солдатенкова, Вересень 1887 р. – 180 с. [13].

Визначення особистості виступають як стислі вихідні думки про сутність особистості, що входять до складу теорій і конкретизуються у наступних їх розділах. Звичайно, розробка дефініцій та теорій особистості у вітчизняній персонології вимагала наявності в їхніх авторів особливого мислення, яке ми називаємо персонологічним – за головним його предметом – особистістю, що є найскладнішим і найунікальнішим явищем у світі. Персонологічне мислення має право на існування так само, як й інші види предметного мислення спеціалістів, наприклад, філософського, соціального, математичного, фізичного, хімічного, біологічного, медичного, екологічного, педагогічного, психологічного мислення тощо, оскільки так само визначається специфікою свого предмету, яким є феномен особистості. Хоча кожній професії і властивий свій специфічний тип мислення з його логічними операціями і творчими засобами, проте їм притаманні й загальні риси мислення. Разом із тим, ці риси визначаються також і загальним персонологічним мисленням, оскільки для кожної професії властиве міжособистісне спілкування і пов'язане з ним певне «особистісне», власне персонологічне, мислення, із його як загальними, так і специфічними особливостями.

У цьому плані для психології і педагогіки важливо те, що в останні роки спеціалісти все частіше говорять саме про профільні, професіолізовані види особистості, наприклад, про наукову, мовленнєву, музичну, інформаційну, інноваційну тощо осо-

бистість, що важливо враховувати спеціалістам. Слід зазначити, що ще на початку ХХ століття відомі філософи і психологи В. Дільтей і Е. Шпрангер розробили цікаву ціннісно-особистісну класифікацію типів людей, в яку були включені теоретична, економічна, естетична, соціальна, політична та релігійна людина, точніше – особистість, що стало результатом їхнього своєрідного персонологічного мислення. Зрозуміло, що кожний тип особистості має свою специфіку, яка відбивається на її соціалізації.

Проте, зважаючи на очевидну значущість, персонологічного мислення, як одного з важливих чинників розуміння, розвитку особистості, бракує, за нашими спостереженнями, багатьом професійним психологам і педагогам системи освіти. Так, проведене при підготовці даної статті пілотажне опитування тридцяти теоретичних і практичних психологів – бакалаврів і магістрів, наукових співробітників і викладачів психології, навіть кандидатів і докторів наук (ми зверталися до них з однією й тією ж пропозицією: «Дайте, будь ласка, коротке визначення особистості») – свідчить про те, що стисле розуміння сутності особистості доступне певною мірою приблизно лише 20 відсоткам із них. При цьому деякі з опитуваних вдавалися до тривалих і заплутаних розмірковувань, згадуючи свій академічний досвід навчання за відповідним спецкурсом, або імпровізували, звертаючись до власної інтуїції, деякі навіть відмовлялися відповідати, а інші давали надто лаконічні, хоч іноді й цікаві визначення. Так, молодший науковий співробітник одного з академічних інститутів (І.П.) подала найкоротше з відомих нам визначень: «Особистість – це соціалізований індивід», яке, на наш погляд, є правильним, але потребує, як ми побачимо далі, певного доповнення, наприклад, наступним чином: «...в життєтворчості, розвитку, діяльності тощо...».

З іншого боку, отримані результати свідчать про те, що в умовах такого спеціального опитування психологічно підготовлених спеціалістів, було продемонстровано низький потенціал персонологізації і соціалізації з їхнього боку. Що ж в такому разі говорити про спеціалістів інших профілів? Що розвиває в

дитині такий психолог і педагог, який не знає, що є особистість навіть у загальному вигляді?

Можна припустити парадоксальну ситуацію, що психологи, педагоги і соціологи, які здебільшого не мають чіткого уявлення про мету роботи з молоддю, тобто особистість, у своїй професійній діяльності можуть, фактично, здійснювати інший, ніж соціалізація, процес... Адже якщо процес соціалізації позбавлений мети, то який досягається результат? Чи не заступає при цьому місце мети спосіб? Чи не формується замість особистості «індивідуум» або навіть «організм», який потребує задоволення матеріальних, а не духовних потреб? Тоді замість соціалізації психологами, педагогами й соціологами може здійснюватися процес псевдосоціалізації, або навіть ресоціалізації. «Соціалізатори», які чітко не усвідомлюють значення категорії особистості, принижують, примітивізують її сенс і тому несвідомо можуть бути залучені в інші, не соціалізуючі дієства... Це впливає, зокрема, із необхідності «вершинного» розуміння особистості, властивого таким вітчизняним психологам, як Б.Г. Ананьєв, О.М. Ткаченко та ін.

Отже зазначене вище робить конче актуальним розгляд різних аспектів **проблеми** визначення особистості як еталону соціалізації, психічного розвитку молоді, розуміння процесу визначення як продуктивного процесу, тобто як певної мислительної діяльності, власне персонологічного мислення, із його специфічними мотивами, змістом, цілепокладанням, способами, прийомами, операціями, результатом розв'язання відповідних завдань, емоційним переживанням процесу досягнення продуктивного їх вирішення, що виступає у певній образно-понятійній формулі або вербальній схемі. Указане мислення має відображати специфічні особливості особистості як свого унікального предмету – її надзвичайну складність (і ортономічність понятійного відображення), певне й не менш складне якісне й кількісне співвідношення між собою множини властивостей і відповідних до них атрибутивних ознак, зокрема – частотність їхнього використання в сукупності визначень; наявність як у реальній особистості, так і в її теоретичних визначеннях таких діалектичних

характеристик, як, приміром, внутрішня єдність і суперечність і відповідна до них антиномічність її атрибутів тощо.

Тому нашим завданням є:

а) виявлення, наведення й узагальнене вивчення специфіки існуючих у вітчизняній науці визначень особистості як мети і еталону психолого-педагогічної роботи з молоддю;

б) проведення ортономічного (пов'язаного із надзвичайною складністю феномену особистості), контентно-частотного (що базується на визначенні смислової ваги атрибутивних ознак із множинної характеристики особистості) й антиномічного (з використанням полярних характеристик особистості) аналізу вітчизняних визначень особистості, характеристика її «сукупної формули»;

в) якісний опис суттєвих ознак персонологічного мислення психолога і педагога як суб'єктів психолого-педагогічної роботи з молоддю.

Відмітимо, що розв'язання вказаних завдань може доповнити методологію психології і педагогіки певним інтегративним суспільно-особистісним підходом, який будується на засадах пошуку аргументів віднесення суб'єкта й об'єкта соціалізації до певного цілісного соціально визначеного соціально-персонологічного типу людини, тоді як зазвичай соціальна робота будується переважно на засадах пошуку наявних у людини окремих соціально важливих властивостей її особистості. Використання закономірностей «сукупного визначення» особистості може покращити ефективність соціалізуючої роботи психологів, педагогів і соціальних працівників. Адже замість невизначеного терміну «врахування особистості» у процесі соціалізації з'являється поняття персонологічного мислення психолога і педагога.

Виклад основного матеріалу. У філософському словнику поняття визначення (від лат. *definitio* – логічне визначення, дефініція, розмежування) трактується як «певна логічна дія, спрямована на відрізнєння об'єкта від інших об'єктів через встановлення його специфічних і типологічних ознак, чи таке розкриття значення терміна певного об'єкта, що замінює опис його властивостей» [16, с. 80]. У процесі визначення об'єкт береться в

ідеалізованій, формалізованій формі. Із гносеологічного погляду визначення є встановленням істотних ознак, рис об'єкта, що передбачає врахування відносності рівнів пізнання його сутності в наукових поняттях, розкриття та формулювання змісту понять у формі судження за певними правилами, наприклад, через вказівку на їхній найближчий рід і видову відзнаку. У мовному аспекті визначення поділяються на семантичні (так звані остенсивні, що здійснюються через дії з об'єктами, та вербальні), синтаксичні (генетичні та індуктивні), операційні, явні та неявні (через встановлення відношень об'єкта до інших об'єктів та формулювання аксіом чи проведення контекстуального аналізу). Існують і спеціальні види визначення, які потребують переходу від формального опису об'єкта до змістовного розкриття його істотних рис [там само].

Що ж стосується саме визначень особистості, то існують, як ми вже вказували і побачимо далі, й інші їхні особливості, які впливають з їхньої специфіки і стосуються, повторимо це, значної складності предмета дефініції, ієрархічності та взаємопов'язаності атрибутивних характеристик особистості, певної антиномічності її ознак. Тому наведемо виявлені нами в ході пошукової роботи, проведеної при написанні навчального посібника «Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці» [13] та підготовки його наступного видання 40 визначень особистості – саме як результатів персонологічного мислення декількох поколінь вітчизняних науковців, у специфіці яких можна виявити змістовні, процесуальні і продуктивні особливості такого мислення. Визначення наводяться в умовному хронологічному порядку, що в основному відповідає датам народження їхніх авторів, справжніх експертів вітчизняної персонології, до числа яких ми включаємо, поряд із власне українськими за походженням, фактом роботи в Україні, також прізвища декількох відомих спеціалістів зі спільного україно-російського, україно-польського, україно-німецького тощо наукового простору, які справили помітний вплив на становлення вітчизняної психології особистості. Відмітимо тут той історичний факт, що вітчизняними персонологами після виходу у 1887 році вищезгаданої

книги П.П. Вікторова було створено більше сорока теорій особистості, в кожній з яких було дано оригінальне визначення особистості (!).

Ось ця історична лінія дефініцій особистості у персоналіях та їх думках.

1. М.Я. Грот (1852-1899): «Очевидно, особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а сполучення цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, що створила світ, і в цій останній містяться корені всього нашого морального життя... Особистість є не тільки органічна індивідуальність, але і «над-індивідуальне», божественне, творче начало» в людині. «...Безпосереднє завдання кожної особистості є створити і підтримати, зберегти чи врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і спасати від смерті все живе – ось загальна формула» [див. у 13, с. 51, 52].

2. П.П. Вікторов (1853-1929): «Наша особистість є все той же наш організм, тільки виражений в об'єктивно-суб'єктивних термінах нервово-психічного апарату» [13].

3. В.М. Бехтерєв (1857-1927): «Особистість з об'єктивної точки зору є не що інше, як самодіяльна особа зі своїм психологічним складом та індивідуальним відношенням до навколишнього світу» [13].

4. В.І. Вернадський (1863-1945) «У ноосфері вирішальним і визначальним чинником є духовне життя особистості, в її спеціальному виявленні... Немає нічого більш цінного у світі та нічого, що вимагає більшого збереження і поваги, ніж вільна людська особистість» [13].

5. О.Ф. Лазурський (1874-1917): «І саме цей священний вогонь, це прагнення (особистості – Р.В.) до якомога повного всебічного розвитку своїх духовних сил ми вважаємо однаково цінним, чи буде він виявлятися у яскравій і різноманітній психіці багато обдарованої людини, чи у бідній примітивній душі індивідуума...» [13].

6. В.В. Зенківський (1881-1962): «Особистість не може бути абсолютизована, вона не розвивається сама з себе, але набуває свого змісту у спілкуванні зі світом цінностей, у живому соціальному досвіді, у зверненні до Бога» [13].

7. С.М. Балей (1885-1952): «Ми приєднуємося до тих, хто використовує поняття «особистість» у двох значеннях, говорячи, з одного боку, про особистість ідеальну, а з іншого – про особистість реальну (дійсну) [2].

8. А.С. Макаренко (1888-1939): «Виховуючи окрему особистість, ми маємо думати про виховання всього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватися тільки спільно і тільки в одному загальному прийомі. У кожен момент нашого впливу на особистість ці впливи обов'язково мають бути впливом на колектив. І, навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов'язково буде і вихованням кожної особистості, яка входить у колектив» [13].

9. С.Л. Рубінштейн (1889-1960): «При поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає як воедино пов'язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються усі зовнішні діяння (у ці внутрішні умови включаються і психічні явища – психічні властивості і стани особистості)» [13].

10. В.М. М'ясищев (1893-1973): «Особистість характеризується передусім як система відношень людини до навколишньої дійсності. В аналізі цю систему можна дробити на безкінечну кількість відношень особистості до різних предметів дійсності, але якими б частковими в даному сенсі відношення не були, кожне з них завжди залишається особистісним» [13].

11. О.Ю. Кульчицький: (1895-1980) «Особистості, що творять культуру, бувають захоплені, можна сказати, одержимі певними цінностями. Завдяки цінностям немов проникає у людську історію «вищий світ» і змушує історичні особистості йти до нього на службу...» [13].

12. Л.С. Виготський (1896-1934): «Особистість... – поняття соціальне, вона охоплює надприродне, історичне в людині. Вона не природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому «особистість» є поняття історичне. Вона охоплює

єдність поведінки, котра вирізняється ознакою оволодіння...» [13].

13. Г.С. Костюк (1899-1982): «Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю тою мірою, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи ті суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей» [7; 13].

14. О.М. Леонт'єв (1903-1979): «Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, що здійснюється в конкретних соціальних умовах, і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння» [13].

15. О.В. Запорожець (1905-1981): «Особистістю називають окрему людину, оскільки вона є членом суспільства, займає певне становище в суспільстві та бере ту чи іншу участь у житті суспільства» [5].

16. К.К. Платонов (1906-1985): «Особистість – це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання та відношення до нього» [13].

17. Б.Г. Анан'єв (1907-1972): «...Особистість є об'єкт і суб'єкт історичного процесу, об'єкт і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт й об'єкт спілкування, нарешті, що особливо важливе, суб'єкт суспільної поведінки – носій моральної свідомості» [13].

18. Л.І. Божович (1908-1981): Особистість – це людина, що «досягла такого рівня розвитку, за якого її погляди і відношення набувають стійкості, і вона стає здатною свідомо та творчо перетворювати дійсність і саму себе» [13].

19. О.Г. Ковальов (1913-2004): «Особистість – складне, багатогранне явище суспільного життя, ланка в системі суспільних відношень. Вона – продукт суспільно-історичного розвитку, з одного боку, і діяч суспільного розвитку – з іншого» [6].

20. М.М. Амосов (1913-2002): «Особистість – це сукупність природжених і набутих якостей інтелекту, що надають людині її індивідуальність» [13].

21. В.О. Сухомлинський (1918-1970): «Усебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб...» [13].

22. А.В. Петровський (1924-2006): «Особистістю у психології позначається системна (соціальна) якість, що набувається індивідом у предметній діяльності і спілкуванні та характеризує міру представленості суспільних відношень в індивіді» [13].

23. В.А. Роменець (1926-1998): «Особистість як субстрат, носій морального вчинку разом із цим формується завдяки йому, є результатом сукупності вчинкових моральних дій; це стоїть й таких рис особистості, як характер, темперамент, обдарованість тощо» [13].

24. О.К. Дусавицький (1928): «Особистість є особливий орган у структурі психіки індивіда, що відповідальний за прийняття рішень та їхні наслідки» [13].

25. Г.О. Балл (1936): «Особистість – це здатність людини... бути автономним носієм культури... З огляду на активність... соціальних спільнот і особистостей у культурному просторі, вони постають не просто носіями, а суб'єктами культури» [13].

26. В.О. Моляко (1937): «Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством» [13].

27. І.А. Зязюн (1938): «Суб'єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого «особистісного» культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками» [13].

28. О.М. Ткаченко (1939-1985): «Особистість – це «вершинне» утворення в ієрархічній структурі психіки людини... якісно новий спосіб організації поведінки... вищий рівень взаємодії людини зі світом» [13].

29. І.Д. Бех (1940): «...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на тому ж рівні мусить освоїти і свій внутрішній світ, який часто для неї буває закритим. Тому слід формувати у вихованця здатність до чимраз більшої відкритості самому собі, а також наближення до найсуттєвішого у собі» [13].

30. С.Д. Максименко (1941): «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [13].

31. Г.П. Васянович (1945), В.Д. Онищенко (1939): «Людська особистість проявляється через свій духовний світ (духовний універсум), який включає ідеали, мотиви, цінності; принципи, переконання; вірування; знання, погляди, ерудицію, вищі почуття (наприклад, морально-духовні або духовно-естетичні) тощо. З іншого боку, як самість (власне особистість), людська особистість або особистість людини проявляється через різноманітні форми і види самосвідомості: самоусвідомлення, самовизначення, певну самодостатність, власне покликання, самоактуалізацію і самореалізацію та ін. [4].

32. Б.Й. Цуканов (1946-2007): «Час – це стрижень, на який нанизана особистість» – це положення Кьєркегора покладено Б.Й. Цукановим в основу його теорії часу у психіці людини й особистості [13].

33. В.Ф. Моргун (1947): «Особистість – це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство й саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода самовизна-

чення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи і непередбачувані) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням» [13].

34. А.Г. Асмолов (1949): «Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють.

Психологія особистості може бути зрозумілою тільки як історія розвитку змінюваної особистості у змінюваному світі» [1].

35. В.Г. Кремень (1947): «У новій філософії освіти особистість постає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається, разом із оточуючою її соціокультурною системою...

Особистість – це неповторне – не тільки в межах обмеженого цілого, але й загалом, у принципі – людське створіння, унікальний мікрокосм, ...суб'єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження», завданням якого є утворення, «побудова» ... цього «унікального людського мікрокосму» [8, с. 138-139].

36. В.В. Рибалка (1947): «Особистість – це людина, особа з соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю людини до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних, власне особистісних цінностей. Ця система виявляється і формується у процесі свідомої прогресивної, продуктивної, культурної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування та життєдіяльності. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв'язків із культурним, суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей тощо» [13].

37. О.П. Саннікова (1948): «Особистість професіонала, яка формується та існує в діяльності, являє собою складне динамічне утворення, стає головним компонентом професійної діяльності, що організовує, контролює, оцінює і перетворює діяльність та себе» [13].

38. Т.М. Титаренко (1950): «...Особистість – відкрита, незастигла цілісність, що постійно змінюється, самовизначаючись у соціокультурному просторі та індивідуально-психологічному часі. Вона є інструментом оволодіння власною поведінкою та життям, власним майбутнім. Існування особистості полягає у постійному перетворенні культури, що засвоюється в живу індивідуальну життєтворчість» [15].

39. П.П. Горностай (1955): «Розуміння особистості людини як актора, що виконує у своєму житті певну роль, трактування життєвого світу як сцени, де ніби драма розігруються важливі життєві події, є дуже плідотворним та надає нові можливості для вирішення багатьох проблем сучасної теоретичної персонології» [4].

40. І.П. Маноха (1966): «...Творчий потенціал особистості в якісному його вираженні постає змістовою результуючою двох провідних тенденцій, антиномічних за природою, – оригінальності та стереотипності» [10] тощо.

Уже первинний аналіз наведених визначень особистості свідчить про складність, ортономічність її атрибутивних характеристик та продуктивність персонологічного мислення їх авторів. Оцінюючи дані визначення з формально-логічної точки зору, можна виділити передусім такі їхні ознаки, як науковий плюралізм, в якому виражається саме ортономічність, взаємодоповнюваність та антиномічність, що притаманні діалектичному персонологічному мисленню вітчизняних учених. Це мислення з необхідністю складається зі специфічних засобів, які допомагають оволодіти складністю, множинністю, певним устроєм, суперечливістю феномену особистості.

Отже, багатоатрибутивність, ортономічність, антиномічність персонологічного мислення низки поколінь мислителів (адже одному, навіть геніальному мислителю розкрити сутність особистості явно не під силу!) полягає в тому, що особистість характеризується множиною сутнісних характеристик, які виражають її побудову і динаміку. Проте, вже перше прочитання усіх 40 визначень говорить про певну закономірність, пов'язану, зокрема, з тим, що одні атрибути зустрічаються значно частіше,

ніж інші, що ставить питання про контентний, зокрема, частотний, аналіз атрибутивної множини понятійних ознак категорії особистості. Це питання можна вирішити передусім шляхом виділення цих атрибутивних понять в усіх наведених визначеннях і складання їхнього рейтингового частотного списку.

Результати такого контентно-частотного аналізу представлені у таблиці 1. При цьому найбільш уживані поняття (деякі з них об'єднані у спільні групи як значною мірою синонімічні), розташовані на початку і далі всередині переліку, а найменш частотні – на передостанніх й останніх його позиціях. Певні атрибути з однаковою частотою використання наводяться в таблиці в одній рейтинговій групі.

Таблиця 1

**Частотність використання
у визначеннях особистості атрибутивних понять**

№ п/п	Атрибутивні поняття	Частота використання
1	Соціальний	31
2	Творчість (перетворення світу, творення себе)	21
3	Людина (людський)	20
4	Самість, само- (-діяльність, -свідомість, -реалізація, -розвиток, -стійкість, собою, себе, -регуляція, найсуттєвіше у собі, -усвідомлення, -творення, своє сумління, -визначення тощо), тобто «Я»	18
4a	Духовний, моральний (світ, цінності, начало, життя, сила, освоєння, почуття)	18
5	Культура (культурний)	16
5a	Життя (власне, суспільне, творче, події життя, вітальний, живий)	16
6	Індивідуальний (індивідуальність)	13
6a	Цінність (цінний, самоцінність)	13
7	Розвиток (розвинутий)	11
8	Діяльність (предметна, свідома)	10
9	Відношення (ставлення)	9
10	Суб'єкт (суб'єктивний)	8

10a	Форма (формування)	8
11	Вершинний (високий, вищий)	7
11a	Оволодіння (освоєння, засвоєння)	7
11б	Свідомість	7
12	Історичний	6
12a	Організація (організм, орган)	6
12б	Психологічний (психічний)	6
13	Унікальність(універсум)	5
13a	Об'єкт	5
13б	Якість	5
14	Властивість	4
14a	Вчинок	4
14б	Динамізм (змінюваність)	4
14в	Колектив (група)	4
14г	Погляди (принципи, переконання)	4
14д	Система	4
15	Відповідальний	3
15a	Внутрішній	3
15б	Ідеальний	3
15в	Матеріальний	3
15г	Носій	3
15д	Спілкування	3
15е	Сукупність	3
16	Бог (божественний)	2
16a	Багатство	2
16б	Врятувати (спасати)	2
16в	Всебічний	2
16г	Взаємозв'язаний	2
16д	Збереження	2
16е	Зовнішній	2
16є	Здатність	2
16ж	Інтелект (розум)	2
16з	Мікрокосм	2
16и	Наслідки	2
16і	Набутий	2
16ї	Окремий (обмежений)	2
16к	Обдарованість	2
16л	Переживання	2

16м	Пізнання	2
16н	Породження (трансформація)	2
16о	Потенціал	2
16п	Природа	2
16р	Продуктивний	2
16с	Предмет (ний)	2
16т	Природжений	2
16у	Простір	2
16ф	Реальне (дійсне)	2
16х	Свобода (вільний)	2
16ц	Складність	2
16ч	Цілісність	2
16ш	Час	2
16щ	Явище	2
16ь	Яскравий (різнобічний)	2
17	(Не) абсолютний	1
17а	Автономний	1
17б	Актор	2
17в	Антропологічний	1
17г	Антиномія	1
17д	Багатогранний	1
17е	Вірування	1
17є	Відкритий	1
17ж	Гра	1
17з	Досвід	1
17и	Ерудиція	1
17і	Єдність	1
17ї	Знання	1
17к	Закритий	1
17л	Інструмент	1
17м	Істота	1
17н	Ідеали	1
17о	Існування	1
17п	Контроль	1
17р	Кожний	1
17с	Любити	1
17т	Майстерність	1
17у	Майбутнє	1

17ф	Мотиви	1
17х	Нервово-психічне	1
17ц	Народжуватися	1
17ч	Надприродне	1
17ш	Ноосфера	1
17щ	Навколишня дійсність	1
17ь	Оригінальність	1
17ю	Опосередкування	1
17я	Оновлення	1
17аа	Оцінка	1
17аб	Пестоці	1
17ав	Підтримка	1
17аг	Повага	1
17ад	Пожертвування	1
17ае	Прийняття рішення	1
17ає	Прогрес	1
17аж	Регуляція	1
17аз	Рівень	1
17аи	Рішення	1
17аі	Роль	1
17аї	Священний вогонь	1
17ак	Служити	1
17ал	Спрямованість змістовна	1
17ам	Стани	1
17ан	Структура	1
17ао	Субстрат	1
17ап	Темперамент	1
17ар	Тваринний	1
17ас	Функція	1
17ат	Характер	1

Таким чином, представлену у попередній таблиці вітчизняну сукупну «контентно-частотну формулу» визначення категорії особистості утворює структурна ієрархія численної низки головних атрибутивних категорій і понять, де відображаються такі її фундаментальні системотвірні якості, як:

1. Соціальність (31) – 2. Творчість (21) – 3. Людність (20) – 4а. Самість, тобто «Я» (18) – 4б. Духовність (18) – 5а.

Культурність (16) – 5б. Життєвість (16) – 6а. Індивідуальність (13) – 6б. Цінність (13) – 7. Розвинутість (11) – 8. Діяльність (10) – 9. Відносність (ставленнєвість) (9) – 10а. Суб'єктність (8) – 10б. Формативність (8) – 11а. Вершинність (7) – 11б. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7) – 11в. Свідомість (7) – 12а. Історичність (6) – 12б. Організованість (6) – 12в. Психологічність (6) – 13а. Унікальність (5) – 13б. Об'єктність (5) – 13в. Якісність (5) – 14а. Наявність специфічних властивостей (4) – 14б. Вчинковість (4) – 14в. Динамічність (4) – 14г. Колективність (4) – 14д. Світоглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4) – 14е. Системність (4) - ...

Ми зупиняємося на атрибуті «системність», оскільки, починаючи з наступної позиції 15 (частота 3) помітно збільшується кількість атрибутів і перелік включає прогресивно зростаючу у перспективі майже до безкінечності кількість ознак особистості, до яких підключається фактично весь тезаурус вітчизняних теорій особистості, що стоять за представленими визначеннями, а їх, як ми вже вказували, нараховується більше 40. У цьому знаходить підтвердження думка С.Д. Максименка та його колег про ортономічність, доповнюваність і безкінечність особистості [9]. Адже саме вона виступає суб'єктом творчості, у тому числі і творення нею усього культурно-історичного «всесвітнього словника» понять, яке кінець-кінцем рефлексивно характеризує саму «соборну особистість», починаючи з історично першої людини-особистості («соборної особистості» в історичному плані), що створила в умовах суспільства і для суспільства перші поняття – як перші креативні прояви особистості у наступному безкінечному ланцюгу таких особистісних творінь, у контексті якого з часом з'являється і сукупна формула особистості...

Цікавою особливістю цієї неперервної лінійної вербальної структури особистості є те, що вона і теоретично, і фактично включає весь словник людства, із його головною теоретичною частиною (науковим тезаурусом персонологів) та буттєвою частиною (реально вживаною персонологічною мовою усього людства). А це ставить питання про співвідношення між цими час-

тинами, способами рефлексивного осягнення конкретною особистістю (як соціалізованих громадян, так і спеціалістів із їхніми соціалізаціями) усього атрибутивного багатства розуміння особистості...

Дана контентна формула має бути врахована передусім спеціалістами з психології особистості й соціальної психології при оцінці семантичних основ вітчизняного персонологічного мислення, яке подає нам зразок глибинного розуміння нашими геніальними попередниками й сучасними спеціалістами сутності особистості і перспектив його удосконалення. Ця формула корисна також теоретикам і практикам психології, оскільки забезпечує формування в них змістовного ієрархічно-атрибутивного смислового розуміння особистості як дуже складного (і такого, що неперервно ускладнюється), тобто ортономічного, ієрархічного й полярно-суперечливого, антиномічного предмету дослідження і роботи з ним дослідників і працівників психологічної служби. Можна вважати дану контентну сукупну формулу особистості певною загальною ієрархічно-атрибутивною її структурою, яка визначає (!) зміст і рейтинговий порядок вивчення реальної особистості теоретичною і використання практичною психологією, в тому числі і соціальною психологією.

Відмітимо особливо саме ту обставину, що наявність на першому місці у переліку поняття **соціального (соціальності)** особистості пояснює актуальність процесу соціалізації, принаймні у вузькому сенсі цього терміну. Повний же список атрибутів визначення особистості свідчить про необхідність значного розширення значення терміну соціалізації і поступового включення до нього наступних атрибутивних ознак. Ураховуючи рейтингові місця цих ознак особистості, можна стверджувати, що процес її соціалізації виступає як **творчий процес**, як процес **гуманізації, самосоціалізації**, як **одухотворення, окультурення життєвої основи індивіда**, як **аксіологічний процес** набуття людиною цінності тощо. Соціалізація в умовах розвинутого суспільства спирається на самовплив із боку самої особистості, тобто для її методологічного осягнення необхідний саме *суспільно-особистісний підхід*.

Що ж стосується наявності в одній формулі більшості визначень особистості її протилежних атрибутів з явними чи неявними, знятими чи не знятими суперечностями, тобто їх антиномічності, то ця «діалектична» обставина виявилася майже несподіваною, хоча і мала б бути очевидною. Ми не звернули б на це достатню увагу, як би у переліку визначень особистості останнє серед них, запропоноване І.П. Манохою, не містило б твердження саме про антиномічність двох атрибутів творчого потенціалу особистості – оригінальності та стереотипності. У теоретичних визначеннях особистості, відповідно до принципу антиномічності, так само як і в «живій» особистості, співіснують полярні, амбівалентні атрибути з наявними або знятими суперечностями, що також важливо як для теоретичної, так і практичної психології. Нагадаємо, що саме в антиноміях (з грецької – *суперечність у законі*) висвітлюються «суперечності між двома судженнями, кожне з яких вважається однаковою мірою обґрунтованим у межах певної системи, ...в антиномії протилежні висловлювання співіснують, але не виводяться одне з одного» [16, с. 24].

Відповідно до цього, були виокремлені три групи визначень: а) явно антиномічні, в яких чітко представлені протилежні атрибути особистості з наявними або певним чином знятими, тобто тією чи іншою мірою психологічно узгодженими або врівноваженими, суперечностями (таких антиномій виявилось найбільше – приблизно у двох третинах із 40 визначень); б) неявно антиномічні, в яких протилежності і суперечності лише намічені контекстуально, зокрема, фактом уже введеної в науковий обіг, у зміст теорії особистості, хоча й не вказаної в дефініції протилежної до представленої в ній ознаки (таких менше третини), та в) не антиномічні визначення, в яких відсутні – і в тексті, і в контексті – протилежні і суперечливі ознаки особистості, що визначається (таких нараховується десята частина).

Тобто, антиномічність є переважаючою і майже закономірною характеристикою персонологічного мислення, яке відображає, охоплює найскладніше у світі явище через його полярні атрибути й одразу ж намічає або знімає психологічні суперечно-

сті між ними. Антиномічність пронизує наше звичайне повсякденне мислення, коли ми характеризуємо людину одночасно протилежними, амбівалентними ознаками. Це відома формула оцінки іншого типу «це так, але не зовсім..», оскільки будь-яка істина про людину не є абсолютною, а виступає як відносна... У цьому сенсі не зовсім був правий А. Адлер, коли вважав формулу «так, але» ознакою неврозу. Мислення людини про людину по суті своїй антиномічне, оскільки допускає одночасне існування в ній діалектичних, протилежних, полярних, суперечливих, тією чи тією мірою знятих чи не знятих, зрозумілих чи не зрозумілих (звідси відома «формула щастя» – «бути зрозумілим, прийнятим у будь-якому вигляді»).

Персонологічне мислення вітчизняних вчених накладає на особистість наступні ключові атрибутивні антиномії чи окремі ознаки (далі будемо вказувати номер визначення, потім йдуть антиномії (через «тире», у дужках наводиться або контекстуальна антиномія чи більш ясна, явна текстуальна) і наприкінці – окремі властивості особистості, що належать до її складу, структури тощо:

1. Тваринно-психічна індивідуальність, індивідуальність – як духовне начало, індивідуальність – божественна творча сила як корінь всього морального життя, над-індивідуальне (тобто соціально-індивідуальне), божественне (- світське), творче (- нормативне) начала, створення – підтримка, збереження – рятування життя, самопожертвування.

2. Об'єктивно-суб'єктивне вираження нервово-психічного апарату.

3. Самодіяльна особа з психологічним складом – індивідуальне відношення до навколишнього світу.

4. Ноосфера (- біосфера) – спеціальне духовне життя особистості, найбільша у світі цінність вільної людської особистості – більше збереження і повага.

5. Якомога повний всебічний розвиток своїх духовних сил (- її духовний занепад), багатство обдарованості – бідність примітивності.

6. Абсолютне (- відносне), не сама з себе – а зі спілкування зі світом цінностей, живий соціальний досвід – звернення до Бога.

7. Ідеальна – реальна особистість.

8. Спільність окремої особистості – і всього колективу, вплив на особистість – через вплив на колектив.

9. Зовнішні діяння – переломлюються **через** внутрішні умови, психічні явища – психічні властивості і стани особистості.

10. Система відношень – часткове ставлення особистості.

11. Творення культури – захопленість цінностями, вищий світ – нижчий світ, історична особистість – і служіння вищому світові вартостей.

12. Немає явних антиномій.

13. Людський індивід – суспільна істота, свідомість – і самосвідомість, система психічних властивостей як внутрішній визначник його поведінки – у житті суспільства, рівень розвитку властивостей – ступінь можливої участі у створенні необхідних для суспільства цінностей, матеріальних – і духовних.

14. Немає явних антиномій.

15. Член суспільства (- уособлений), становище у суспільстві (- автономність у суспільстві), участь у житті суспільства (- у своєму власному житті).

16. Суб'єкт перетворення світу – на основі його пізнання, переживання, відношення до нього (- байдужості).

17. Об'єкт – і суб'єкт історичного процесу, об'єкт – і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт - та об'єкт спілкування, суб'єкт суспільної поведінки – і носій (об'єкт) моральної свідомості.

18. Рівень розвитку – здатність свідомо і творчо перетворювати дійсність – і саму себе.

19. Складне багатогранне явище суспільного життя – і ланка в системі суспільних відношень, продукт суспільно-історичного розвитку – і діяч суспільного розвитку.

20. Сукупність природжених - і набутих інтелектуальних якостей.

21. Всебічність (- і однобічність) розвитку, індивідуальне (- і соціальне) багатство, культура матеріальних – і духовних потреб.

22. Системна (соціальна) якість – міра представленості суспільних відношень в індивіді.

23. Носій морального вчинку – результат сукупності вчинкових моральних дій, що стосується характеру – темпераменту - і обдарованості.

24. Антиномій явних немає.

25. Здатність людини бути автономним носієм культури – суб'єкт культури в соціальних спільнотах – та культурному просторі.

26. Психологічна готовність до творчої праці - та до відповідальності за її наслідки, перед собою – і колективом – і суспільством, до нестандартних (- і стандартних, еталонних) дій, суттєвий розумовий розвиток – і професійна майстерність.

27. Суспільство – група – й особа як суб'єкти культури.

28. Немає явних антиномій.

29. Найвищий рівень духовного освоєння зовнішнього – і внутрішнього світу, їх закритість – і відкритість самому собі, наближення (- і віддалення) до найсуттєвішого у собі.

30. Форма (- і зміст) існування (- неіснування психіки), цілісність (- і диференційованість), саморозвиток, самовизначення, саморегуляція – і свідомо предметна діяльність, унікальний, неповторний внутрішній (- і зовнішній) світ особистості.

31. Духовний світ (універсум) – і самість (власне особистість, людська особистість – особистість людини, різноманітні форми - і види самосвідомості).

32. Час як стрижень (- і динаміка) особистості.

33. Активне опанування – і свідоме перетворення природи, суспільства – і самого себе, унікальне динамічне (- і стабільне) співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей – і форм реалізації діяльностей, свобода самовизначення у вчинках – і міра відповідальності за їхні передбачувані (- і непередбачувані) наслідки перед природою – і суспільством – і своїм сумлінням.

34. Змінювана особистість – змінюваний світ.

35. Соціокультурна істота, що розвивається – разом із соціокультурною системою, неповторність як унікального мікрокосму, в межах обмеженого цілого (- і необмеженого загального цілого), суб'єкт – і носій (об'єкт) оновлених духовно-моральних цінностей, самоствердження - і утворення «унікального людського мікрокосму».

36. Соціальна, культурно – індивідуально, антропологічно зумовлена система вищих психічних властивостей, оволодіння – і створення суспільних – особистісних, культурних і історичних – і вітальних (біографічних) цінностей, діяльність – і життєдіяльність, опосередкування (- і розопосередкування) взаємозв'язку між соціальним, культурним – та природнім середовищем, найвища (- в найнижча) цінність (- і самоцінність), матеріальні (- природні і суспільні), духовні (- і душевні - та тілесні) цінності, честь – і гідність.

37. Формується – та існує в діяльності, складне динамічне утворення – і головний компонент професійної діяльності, організовує – і контролює, оцінює – і перетворює діяльність – і себе.

38. Відкрита (- і закрита система), постійно змінюється (- і стабілізується) – і самовизначається у соціокультурному просторі – та індивідуально-психологічному часі, інструмент оволодіння власною поведінкою – та життям, власним майбутнім (- та минулим), постійне перетворення культури – та засвоєння в живу індивідуальну життєтворчість.

39. Актор, що виконує у житті певну роль – і життєвий світ як сцена, на якій розігруються як драма – важливі життєві події.

40. Творчий потенціал як результуюча двох антиномічних тенденцій: оригінальності – та стереотипності.

Цікаво те, що в деяких визначеннях особистості представлені не тільки так би мовити парні антиномії, але і певні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. Ця обставина потребує подальшого вивчення – як особливостей персонологічного мислення філо-

софа, психолога, педагога і соціолога – і при формулюванні визначення особистості, і при його використанні у подальшому дослідженні на цій основі як певного плану такого дослідження, і практичної роботи з конкретною особистістю... До речі, ця антиномічність вже використовується в деяких психодіагностичних засобах при вивченні особистості, наприклад, в особистісному опитувальнику Г. Айзенка (порівн. шкали «екстраверсія – інтроверсія», «емоційна стабільність – нейротизм»), у семантичному диференціалі тощо.

Отже, ми вважаємо ортономічність, багатоатрибутивність, контентну ієрархічність та антиномічність важливою специфічною змістовною ознакою сукупного наукового персонологічного мислення у психології особистості, котре виступає зразком продуктивності в означеній сфері, що має певний історіогенетико-часовий і методологічно-просторовий контекст, в якому слід орієнтуватися сучасному психологу, педагогу і соціальному працівнику.

Як видно з порівняльного аналізу представлених визначень особистості, останні переплітаються між собою, збагачують одне одного та утворюють певну концептуальну призму, через яку можна краще зрозуміти сутність особистості та практично використовувати це розуміння як певний еталон, ідеал, загальну мету у психолого-педагогічній роботі з розвитку особистості у молоді у процесі соціалізації та життєвого і професійного її самовизначення. Звичайно, що вказані особливості сукупної моделі визначення особистості, зокрема антиномічна особливість, потребують додаткової професійної специфікації (і верифікації), що необхідно для більш обґрунтованого використання цієї моделі у роботі спеціалістів соціально-психологічних служб. Але вже зараз очевидними постають необхідні акценти цього процесу.

Так, акцентуємо це, психолого-педагогічна робота спеціаліста з особистістю має враховувати і спиратися на її *Соціальність – Творчість – Людність – Самість («Я») – Духовність – Культуральність – Життєвість – Індивідуальність – Цінність – Розвинутість – Діяльність – Відносність – Суб'єктність – Фо-*

рмальність - Вершинність – Здатність до оволодіння світом – Свідомість - Історичність – Організованість - Психологічність – Унікальність - Об'єктність - Якісність – Наявність специфічних властивостей – Вчинковість - Динамічність - Колективність – Світоглядність – Системність – тощо...

Тобто процес соціалізації носить нескінченний характер, його здійснення може бути лише запущене, спрямоване і стимульоване суспільними зусиллями, але здійснюватися далі самою особистістю та її об'єднаннями з іншими особистостями на засадах самовизначення і самоздійснення в умовах суспільного людського життя, орієнтованого на цінність особистості тощо. Нормативна суспільна соціалізація і творча самосоціалізація особистості утворюють два крила єдиного неперервного процесу одухотворення людини, зупинка в якому може призвести до ресоціалізації, до регресу особистості, до її деперсоналізації. Ми не говоримо тут про явище свідомої десоціалізації в екстремальних соціальних, економічних, політичних, психологічних умовах, які вимагають окремого розгляду.

Наведена вище атрибутивна формула особистості у практичному сенсі виступає як план роботи з людиною як особистістю! Відповідно до цього практичний психолог має сприймати свого клієнта в контексті соціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності тощо... Соціальний педагог – формувати, доформувати, переформувати у свого учня соціальність, креативність, людяність, самість, духовність, культуральність, життєвість, індивідуальність, цінність тощо... Роботодавець, знаючи продуктивні можливості особистості, має підбирати персонал свого підприємства, після проходження тестів, у ході профорієнтаційної бесіди з кандидатом і його стажування на основі особистої перевірки його відповідності критеріям соціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності тощо... Для конкретизації цієї узагальненої формули можна повернутися до її попередніх стадій, до самих визначень особистості, до теорій особистості...

Виявлене атрибутивне персонологічне розмаїття характеристик головного предмету психології – особистості - утворює унікальні можливості для генерування наступних оригінальних соціально-психолого-педагогічних ідей і гіпотез (наприклад, через формування неявних антиномій), що важливо для подальшої розбудови змістовної суспільно-особистісно орієнтованої системи освіти і соціальної громадської практики, зокрема – і за консультативної участі практичних психологів і соціальних педагогів. Зрозуміло, що при цьому персонолог має застосовувати як психологічні операції цього персонологічного мислення, які дозволятимуть охоплювати і працювати з особистістю у масштабі її складних динамічних мікро-, міні- та макропроявів. Саме для цього можуть застосовуватися специфічні мислительні операції аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації, індукції, дедукції, агломерації, систематизації тощо. Саме завдяки цим логічним операціям людина охоплює складну дійсність.

Разом із тим, робота з психікою, як свідчить досвід вивчення психіки, свідомості і мислення людини видатним вітчизняним філософом, психологом і педагогом С.Л. Рубінштейном, вимагає антиномічного об'єднання вказаних логічних операцій на зразок відомого «аналізу через синтез» (і «синтезу через аналіз»). Тому за аналогією з цим доцільно антиномічно продовжити і використовувати подібні до них «узагальнення через конкретизацію» (і, навпаки, «конкретизацію через узагальнення»), «індукцію через дедукцію» (і протилежний варіант «дедукції через індукцію»), «систематизацію через агломерацію» тощо... На наступному кроці ці психологічні операції слід використовувати комплексно і послідовно, що дозволить максимально повно охопити особистість і краще її зрозуміти.

Ці формальні психологічні мислительні операції доцільно доповнити також стратегіями і тактиками творчого мислення (уяви), на кшталт запропонованих В.О. Моляко особистісних стратегій творчої діяльності – аналогізування, комбінування, протиставлення, спонтанної та універсальної стратегії і відповідних до них творчих тактичних дій і операцій [див. у 13].

Звичайно, що робота з особистістю як найскладнішим у світі явищем потребує неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, сучасні основи якої закладені у дослідженнях академіка І.А. Зязюна та його колег [6; 13]. Ця робота не терпить дилетантизму, спрощення, примітивізації, за що доводиться одразу ж чи згодом розплачуватися неефективністю, помилковістю, невдачами, трагедіями тощо...

У зв'язку з цим персонологічне мислення, власне, персонологічна мислительна, а точніше – персонологічна інтелектуальна діяльність психолога і соціолога у роботі з людиною як особистістю, повинна включати у попередньому розумінні наступну послідовність дій:

1. Формування вихідної інтелектуальної мотиваційно-сислової установки на сприйняття і розуміння людини як особистості в усій її змістовній і динамічній складності, ієрархічності та суперечливості, тобто ортономічності, контентній упорядкованості та антиномічності; ця установка має містити у собі готовність до поєднання теоретичного і практичного компонентів персонологічної мислительної діяльності у роботі з особистістю як її предметом.

2. Врахування сукупної формули особистості як змістовного інформаційно-пізнавального еталону, ідеалу, в якості якого виступає ортономічна ієрархізована контентна антиномічна модель особистості з безкінечною частотною характеристикою послідовних атрибутивних ознак, на основі якої має розгортатися розуміння конкретної особистості клієнта у певних усвідомлюваних мислителем межах.

3. Здійснення цілеформування етапу, як етапу формування мети і завдання персонологічної мислительної (інтелектуальної) діяльності, який утворюють найбільш актуальні специфічні (згідно профілю, професії, віку, гендерних проявів) антиномії конкретної особистості, відповідно до яких визначаються її суперечності як основа формулювання проблеми і завдань роботи психолога в тій чи іншій сфері теоретичної та практичної діяльності, зокрема соціалізуючої, психотерапевтичної, у ході якої має встановлюватись певна відповідність наявної індивіду-

альної бажаної моделі особистості її соціально науково визначеній у дефініціях формулі та шляхи встановлення такої відповідності між ними, що має на меті гармонізацію сталого існування та життєтворчості особистості.

4. Операційно-результативний етап, який складається з підбору та використання адекватних психологічних та евристичних мислительних (інтелектуальних) операцій, стратегіальних способів розв'язання, зняття суперечностей-антиномій у людській особистості на шляху формування більш високого ступеня відповідності клієнта можливостям гармонійного соціального та особистісного самовизначення у суспільстві та у власній самосвідомості.

5. Емоційно-почуттєвий етап, у ході якого закріплюються засобами емоційного інтелекту позитивні результати і відкидається негативний досвід здійснення персонологічної мислительної діяльності психолога.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, проведений ортономічний, контентно-частотний та антиномічний аналіз вітчизняних визначень особистості та запропонована характеристика виявленого при цьому персонологічного інтелекту філософів, психологів і педагогів, свідчать про необхідність врахування результатів даного дослідження у психолого-педагогічній роботі по соціалізації молоді на засадах суспільно-особистісного підходу. При цьому, зрозуміло, слід повніше враховувати у межах даного підходу взаємовідповідність, взаємозумовленість, складну взаємозв'язаність змістовних і динамічних характеристик як суспільства, так і особистостей, з яких воно складається.

Зазначене вище намічає шляхи формування персонологічного інтелекту сучасних спеціалістів, яке має сполучатися з мисленням й уявою попередніх і наступних поколінь вітчизняних персонологів і, набуваючи величезного сукупного продуктивного, творчого потенціалу, отримувати неабиякі перспективи. Сучасним філософам, психологам, педагогам, соціологам слід розвивати в собі специфічні мотиваційні, змістові, цілеутворюючі, операційно-продуктивні та емоційно-почуттєві якості соціалі-

зуючого персонологічного інтелекту, що допоможе їм у суспільно-особистісно орієнтованому виявленні, розвитку й самореалізації соціального потенціалу особистості учнівської молоді й дорослих. Разом з тим, необхідно продовжити дослідження даної проблеми, враховуючи попередній характер отриманих даних і необхідність їх подальшої верифікації.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. Психология личности: Культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Смысл: Издательский центр «Академия», 2007. – 528 с.
2. Балей С. Особистість / Бібліотека лицейна філософічна. – Т.5. – Львів, 1939. – 36 с. (Польською мовою).
3. Васянович Г.П. Ноологія особистості: Навчальний посібник для студентів і викладачів / Г.П. Васянович, В.Д. Онищенко. – Львів: «Сполом», 2007. – 312 с.
4. Горноста́й П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. – К. : Интерпресс: ЛТД, 2007. – 312 с.
5. Запорожец А.В. Психология: Учебник для дошкольных педагогических училищ. Изд-е третье. – М. : Просвещение, 1965. – 240 с.
6. Зязюн І.А. Філософія педагогічно дії: Монографія. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
7. Костюк Г.С. Проблема личности в философском и психологическом аспектах / Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – М. : Педагогика. 1988. – 304 с. – С. 76-85.
8. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г.Кремень. – К. : Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.
9. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості: Підручник. – К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2007. – 296с.
10. Маноха І.П. Психологія потаємного «Я». – К.: Поліграфкнига, 2001. – 448 с.
11. Моргун В.Ф., І.Г.Тітов. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2009. – 464 с.
12. Основи соціальної психології: Навчальний посібник / О.А.Донченко, М.М.Слюсаревський, В.О.Татенко, Н.В.Хазратова та ін.; [За ред. М.М.Слюсаревського]. – К. : Міленіум, 2008. – 496 с.
13. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.

14. Рыбалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: науково-методичний посібник / В.В.Рыбалка. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2011. – 428 с.

15. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. – К. : Марич, 2009. – 232 с.

16. Філософський енциклопедичний словник : [Голова редколегії В.І.Шинкарук; наукові редактори Л.В.Озадовська, Н.П.Поліщук]. – Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ.– К. : Абрис, 2002. – 744с.

Рыбалка В.В.

НАУЧНЫЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ И ПЕРСОНОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ ПСИХОЛОГА И ПЕДАГОГА

Приводятся научные определения личности, предложенные в период со второй половины девятнадцатого до начала двадцать первого столетия отечественными философами, психологами, педагогами, и осуществляется ортономический, контентно-частотный и антиномический анализ их содержания с целью формирования персонологического мышления психологов и педагогов для улучшения психолого-педагогической работы с учащейся молодежью.

Ключевые слова: *научные определения личности, ортономический, контентно-частотный и антиномический анализ, персонологическое мышление, психологи, педагоги, молодежь.*

Rybalka V.V.

SCIENTIFIC DEFINITIONS OF PERSONALITY AND PERSONOLOGICAL THINKING OF PSYCHOLOGIST AND PEDAGOGUE

There are provided scientific definitions of personality that were created in the period from the second half of the nineteenth to the twenty-first century by national philosophers, psychologists, educators. Orthonomic, content-frequent and antinomic analysis of their content is held to create personological thinking of psychologists and teachers to improve the psychological and pedagogical work of young people .

Key words: *scientific definitions of personality, orthonomic, content-frequent and antinomic analysis, personological thinking, psychologists, teachers, youth.*

Надійшла до редакції 16.11.2012 р.